

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research
Cilt: 13 Sayı: 74 Yıl: 2020 & Volume: 13 Issue: 74 Year: 2020
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

KİTÂBU TECVÎD FÎ KELÂM-I KUR'ÂNÎ'L-MECÎD'DE EYLEMSİLER VERBALS IN *KİTÂBU TECVÎD FÎ KELÂM-I KUR'ÂNÎ'L-MECÎD*'

İnan GÜMÜŞ**

Öz

Kitâbu Tecvîd fî Kelâm-ı Kur'ânî'l-Mecîd (=KT), Klasik Osmanlı Türkçesi ya da Orta Osmanlıca adıyla anılan ve Eski Anadolu Türkçesiyle Türkiye Türkçesi arasında bir geçiş evresi olarak konumlanan dönemde kaleme alınmış bir eserdir. Tecvit konusunun işlendiği eserde, Arapça sözcüklerin oranının yüksek olduğu görülmektedir. Türkçe söz varlığı içerisinde öne çıkan sözcük türü ise eylemlerdir. Bu noktada eser bağlamında Klasik Osmanlı Türkçesinin geçiş dönemi özelliklerini en iyi yansıtan dil birlikleri olarak eylemleri görmekteyiz. KT'de çekimli eylemlerin yanında çekimsiz eylemler olarak adlandırılan ve bitimli bir yapıya sahip olmayan eylemsiler de geniş yer tutmaktadır. Sözü edilen özelliklerinden dolayı, yan cümle oluşturduğu öne sürülen eylemsiler üç başlıkta incelenmektedir: Eylemlerin geçici olarak adlaşmasını imleyen *eylemliler* (isim-fiiller), eylemleri bir zamana bağlayarak onların önad biçiminde kullanımına olanak veren *ortaçlar* ve eylemleri bir kalıba sokarak çeşitli anlam ilgileriyle yüklem bağlayan *ulaçlar*. Bu makalede KT'de karşımıza çıkan eylemsiler taşıdıkları anlam itibarıyla ve işlevleri doğrultusunda incelenecektir. İnceleme yapılırken Eski Anadolu Türkçesindeki ve günümüz Türkiye Türkçesindeki şekiller de göz önünde bulundurulacak; seslik ve biçimlik değişimlere değinilerek eserin verdiği malzeme ölçüsünde artzamanlı bir karşılaştırma yapma yoluna gidilecektir.

Anahtar Sözcükler: Eylemsiler, İşlev, Dilbilgisi, Klasik Osmanlı Türkçesi, Tecvit.

Abstract

Kitâbu Tecvîd fî Kelâm-ı Kur'ânî'l-Mecîd (=KT) is a work written in the period referred to as Classical Ottoman Turkish or Middle Ottoman Turkish and positioned as a transitional phase between Old Anatolian Turkish and Modern Turkish. In the work in which the subject of tajweed is processed, it is seen that the proportion of Arabic words is high. The prominent word type in Turkish vocabulary is verbs. At this point, in the context of the work, we see verbs as language associations that best reflect the characteristics of the transition period of Classical Ottoman Turkish. In addition to finite verbs in KT, verbals that do not have a finite structure also occupy a wide place. Due to their aforementioned features, verbals that are claimed to constitute subordinate clause are examined under three headings: *deverbal nouns* that mark the temporary nominalisation of verbs, *participles* that allow them to be used in the form of an adjective by connecting verbs to a tense, and *gerunds* that connect verbs to a predicate with various meaning interests by putting them into a pattern. In this essay, the verbals we encounter in KT will be examined in terms of their meaning and functions. During the analysis, the shapes in old Anatolian Turkish and Modern Turkish will also be considered; changes in phonetical and morphological will be addressed and a diachronic comparison will be made in the measure of the material given by the work.

Keywords: Verbals, Function, Grammar, Classical Ottoman Turkish, Tajweed.

* 11. International Eurasian Conference on Language and Social Sciences (ECLSS2020a)'ta sunulan ve yayımlanmayan bildirinin genişletilmiş hâli olan bu makale, *Kitâbu Tecvîd Fî Kelâm-ı Kur'ânî'l-Mecîd [Giriş-İnceleme (Fiiller)-Metin-Seçmeli Sözlük-Tıpkıbasım]* adlı yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Dr., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Uluborlu Selahattin Karasoy Meslek Yüksekokulu, inangumus@isparta.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6124-8881

Giriş

Kitâbu Tecvîd fî Kelâm-ı Kur'âni'l-Mecîd (=KT), Kur'an-ı Kerim'in okunuş esaslarını belirleyen ilim (Bk. Devellioğlu, 2004, 1052; <http://lugatim.com/s/tecvit>, 04.09.2020) anlamına gelen tecvit konusunda kaleme alınmış bir eserdir. Manisa İl Halk Kütüphanesi Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu'nda 45 Ak Ze 75/1 arşiv numarasıyla kayıtlı bulunan eser, yüz bir varaktan oluşmakta ve her sayfasında on bir satır yer almaktadır (<http://www.yazmalar.gov.tr/eser/ettecr%C3%AEd-f%C3%AEirabi%20kel%C3%AEemetittevh%C3%AEd/28090>, Erişim Tarihi: 04.09.2020). Eserde verilen bilgilerden hareketle KT'nin, Ahmed bin Mustafa adlı bir müellif tarafından yazıldığı ve 1668 yılında (Hicri 1079) Seyyid Muhammed adlı bir mütercim tarafından Türkçeye çevrildiği sonucuna ulaşmak mümkündür (Eserle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Gümüş, 2013, 2-6; Gümüş, 2017, 504-506).

Eserde, Kur'an-ı Kerim'in doğru ve usulüne uygun şekilde okumanın on aşamadan oluştuğu belirtilmiş ve dolayısıyla eser de on baba ayrılmıştır. "Bilgil kim Qur'an'ı tecvîdle okumağ on merâtib (derece) üzeredür." ifadesinden sonra "evvelki meretebe: *التون والسائنة والتون* 'dur" (sakin nun ve tenvinin hükümleri); "ikinci *medlerdür*" (uzatma, çekme); "üçüncü merâtib *maşürât-dur*" (kısaltma); "dördüncü merâtib *mufâhhamât*" (kalın okuma); "beşinci merâtib" *murakkağât-dur* (inceltme); "altıncı merâtibde *vaşlı eylemekdür*" (ulama, birleştirme); yedinci merâtib *vakf eylemekdür*" (bir kelimenin sonunu harekesiz okuma); "sekizinci merâtib *revm-dür*" (kelimede sükûndan ayırt edilemeyecek derecede gizli ve belirsiz olan hareke); "toğuzuncu merâtib *işmâm-dur*" (harfin sesini vurgulama); "onuncu merâtib *mağâric-i ħurūfdur* ve *anūğ şıfatları-dur*" (harflerin çıkarılış noktaları) (25b/1-11) biçiminde bu babların ne olduğu ve ne anlamlara geldiği ifade edilmiştir.

Dini bir konuyu ele alan eserde, Arapça sözcüklerin yoğun kullanılması olağandır. Bunun yanında KT'de Türkçe söz varlığı içerisinde öne çıkan sözcük türü eylemlerdir. Tümce kuruluşunda yargı oluşturmak ya da yargıyı tamamlamak açısından eylemlere duyulan ihtiyaç ortadadır. Eseri merkeze aldığımızda da tam yargı bildiren çekimli eylemlerin yanında çekimsiz eylemler olarak adlandırılan ve bitimli bir yapıya sahip olmayan eylemsilerin de geniş yer tuttuğu görülmektedir. Sözü edilen özelliklerinden dolayı yan tümce oluşturduğu ileri sürülen eylemsiler, üç başlıkta ele alınmaktadır: Eylemlerin geçici olarak adlaşmasını imleyen *eylemlikler* (isim-fiiller); eylemleri bir zamana bağlayarak onların önad biçiminde kullanımına olanak veren *ortaçlar*; eylemleri bir kalıba sokarak çeşitli anlam ilgileriyle yüklem(cığ) bağlayan *ulaçlar*. Bu makalede KT'de karşımıza çıkan eylemsiler, taşıdıkları anlam itibarıyla ve işlevleri doğrultusunda incelenecektir. İnceleme yapılırken zaman zaman Eski Anadolu Türkçesindeki ve günümüz Türkiye Türkçesindeki şekiller de göz önünde bulundurulacak; seslik ve biçimlik değişimlere değinilerek eserin verdiği malzeme ölçüsünde artzamanlı bir karşılaştırma yapılacaktır.

İnceleme

1. Eylemlikler (İsim-Fiiller)

Eylemler üzerine gelerek onların geçici olarak ad şeklini yapan eklerle eylemlik ekleri, eylemin geçici ad hâline de eylemlik adı verilir. Bazı eylemlikler kalıplaşarak kalıcı ad olarak kullanılsa da (yemek, dolma, dikiş...) bu eklerin genel olarak kalıcı ad türetmedikleri görülür. Ancak son zamanlarda *-(y)Xş* eylemlik ekinin tarz adları yapan bir yapım eki gibi yaygınlaştığını da ayrıca belirtmek gerekecektir. Eylemliklerde kişi kavramı olmadığı için eylem çekimi söz konusu değildir ancak ad gibi çekimlenmeleri mümkündür (Atabay vd, ts., 263-264). Metinde geçen eylemlik ekleri örnekleriyle şu şekilde sıralanmıştır:

1.1. -mAK

Bu ekle kurulan eylemliklere, eylemleri geçici olarak ad hâline getirmesi ve asıl eylemlik eki olmasından dolayı *ağır eylemlik* de denilmektedir (Atabay vd, ts., 264). Metinde bu ekin üzerine araç (durmağıla, ħarc itmegile), yönelme (oğumağa), bulunma (virmekde-dür) ve bildirme ekinin (aşikâre itmekdür, dimekdür) geldiğini görmekteyiz. Esas itibarıyla hareket adları yapan bu ekin KT'deki örnekleri şunlardır:

- 'Ömür *artmağ kavmine kezem varmağdur*. (20a/4)
- *Namâz kıлмаğ ümmiler 'amelidür*. (16a/11)
- *Sekizinci delil oldur kim māl çok durmağıla helāk olur*. (17a/11)
- 'İlm ħarc itmegile artar. (17a/6)
- *Her kimse kim oğlını oğumağa virse veyā kendü oğusa veyā öğretse Allāh tebāreke ve te'ālā ol kişiye on biğ kez Ka' beye varmışça sevāb vire-ler.*" (14b/4)
- *Qur'an'ı lafziyla oğumağ ve anuğ ħükmiyle 'amel kıлмаğ-lığ farzudur*. (20a/6)
- *Ma'ahazā farz istihfāf itmek küfürdür*. (7a/4)
- *Tecvîd 'ilmin bilmek niçün farz olmaya*. (7a/3)
- *Bilgil kim Qur'an'ı tecvîdile okuyup ve müdāvemem itmek efđal-i 'amelidür*. (12b/6)
- *Luğat ma'nî aşikāre itmekdür*. (2b/3)
- *Yā Muhammed Qur'anı tecvîdile oğı dimekdür*. (2b/1)
- 'Ömür *artmağ kavmine kezem varmağdur*. (20a/4)

- *Allāh'ın rızāsı çok şadağa **virmekde-dür**.* (20a/3)
- *Otdan āzād olmaqlık Tañrı qorqusından çok çok **ağlamakdur**.* (20a/6)

1.2. -mAKIİK

-mAK eylemlilik eki ile +IİK addan ad yapma ekinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Eski Anadolu Türkçesinden itibaren sıklıkla karşımıza çıkan bu ek, Türkiye Türkçesinin başlangıcına ait eserlerde nadiren görülse de günümüzde kullanımdan düşmüştür (Bayraktar, 2004, 19-23). Hareket adları yapar. Metinde bu ekle kurulmuş çok sayıda eylemlilik bulunmaktadır. Örnekleri şunlardır:

- *Ebū 'Ömri ve 'Aşım ve Hamza ve Kisāyi' rahimehumu'llāh revmile işmām üzerine vaqf itmek-ligi evlā dutarlar.* (89a/3-5)
- *Şrātı gevez **geçmek-lik** beş vaqt namāzi cemā'atile kılamakdur.* (19b/11)
- *Ölüm acısından **rāhat olmaqlık** dāyim Qur'an okumakdur.* (19b/7)
- *Qabir nūr olmaqlık dāyim dün namāzin kılamakdur.* (19b/8)
- *Su'al kılmış kim sizün bu mertebeye **yetişmek-ligün**üze sebeb ne oldı?* (18a/3)
- *Zeccāc rağıya'llāhu 'anhu eydür Qur'an'ı te'cil-lamaq-lıgıla beyān tamām olmaz illā her harfün haqlı haqqını **virmekligile**.* (3a/5)
- *Bu āyetden murād Qur'an'ı **beyān itmek-likdür**.* (3a/3)
- *Ya'nī eydür kim Qur'an **okumaqlık** terk-i dünyā idenler 'amelidür.* (16a/10)
- *Luğat ma'nī āşikāre itmekdür ve tecvidün luğat ma'nī yolıncaq **itmek-likdür**.* (2b/4)
- *Zeccāc rağıya'llāhu 'anhu eydür: Qur'an'ı te'cil-lamaq-lıgıla beyān tamām olmaz.* (3a/4)

1.3. -ş

Eylemler üzerine gelerek genellikle tarz bildiren adlar yapar. Metinde bir yerde geçmektedir. Burada dikkat çeken nokta ünlüyle biten bir eyleme yardımcı ünsüz olmadan doğrudan eklenmesidir. Eski Türkçe döneminde de bu şekilde kullanılan ekin, Eski Anadolu Türkçesinden itibaren ünlüyle biten eylemlerde her iki biçimine (yardımcı ünsüz aldığı ve almadığı) de rastlanmaktadır. Bu iki kullanım arasında semantik bir fark olduğu anlaşılmaktadır. Kalıcı ad yapılırken yardımcı ünsüz kullanılmazken eylemin ad şekli oluşturulurken yardımcı ünsüz kullanıldığı görülür (Bayraktar, 2004, 32-34, 37-38). Metinde geçen örneği şu şekildedir:

- *Ya'nī Peyğamber 'aleyhi's-selām **okuşından** 'Āyişe anaya şordılar.* (3a/10)

2. Ortaçlar (Sıfat-Fiiller)

Ortaç ekleri, eylemin geçici olarak sıfat (vasıf ismi) işleviyle kullanılmasını sağlar. Cümle içerisinde sıfat ve ad olarak karşımıza çıkar. Ortaçlarda zaman kavramı bulunur. İsmi alabileceği tüm çekim eklerini alabilirler. Bu özellikleri dolayısıyla ortaç (sıfat-fiil) yerine daha kapsamlı olarak isim-fiil terimini kullananlar da vardır (Eraslan, 1980, 1-6). Metinde geniş zaman (iki ek) ve görülen geçmiş zaman ortaçları bulunmaktadır:

2.1. Geniş Zaman Ortaç Ekleri

2.1.1. -(y)An

En yaygın kullanılan geniş zaman ortaç eklerindedir. Eski Türkçedeki -GAN ekinin başındaki “G” sesinin düşmesiyle meydana gelmiştir. Eski Anadolu Türkçesinin başlangıç dönemini oluşturan birkaç eser dışında kalan eserlerde ve takip eden Batı Türkçesi dönemlerinde -(y)An biçiminde karşımıza çıkar (Bayraktar, 2004, 74-81). Metinde geçen örnekleri işlevleriyle birlikte şu şekilde sıralanabilir:

a. İsim tamlamasında tamlayan ögesini oluşturur:

- *Ammā bilgil kim iki süre arasında besmele idenlerün üç vechi vardır.* (81a/10)
- *Ya'nī eydür kim Qur'an okumaqlık **terk-i dünyā idenler** 'amelidür.* (16a/10)

b. Özne görevinde kullanılır:

- *Niteki Qur'an'ı **horlayanlar** bed-rüstī Allāh te'ālāyı hor eylemiş olur.* (7a/7)
- *Qaçan **dinleyen** 'ışkıla cāni kulağıla dinlese ve illā 'ışkıla dinlemese geleci itse şevāb olmaz.* (7a/3)
- *Qaçan ki Peyğamber 'aleyhi's-selām Qur'an'ı okıyıcak **ışidenler** harfını saylar şayarlardı.* (3b/3)
- *Ve dağı yırde, gökde, dünyāda ve āhiretde Qur'an'dan şerif 'aziz nesne yokdur ve Qur'an'ı 'ışkıla **okuyan ve dinleyen**, Tañrı te'ālā katında 'azizdür ve hem uludur.* (7a/2,3)

c. Yönelme durumu ekini alarak cümlede yer tamlayıcısı olarak görev yapar:

- ***Okuyanlara** rahmet-dür.* (22a/9)
- *Ve hem ancılāyın Qur'an dağı la'net ider lahn **okıyana**.* (5b/8)

d. Sıfat tamlaması içinde tamlayan ögesi olarak görev yapar:

- *Qur`ân`da vakf-ı lâzım gelen yerde kaçdıla vakf eylemese namâzı fâsîd olur.*
- *Bu zikir olunan kelimelerün ittifâk-ı ihtilâf mecmû`ı râ`iyyetinün metnidür. (57b/5)*
- *Kaçan Allâh tebâreke ve te`âlâ, Muhammed `itâb idicek girü kalan halk kıanda kaldı kim Qur`ân yazarken harf eksük ola veyâ kelime eksük ola müşkildür. (21a/5)*
- *Ve dağı tevâid `ilmin bilmeyen tâlî Qur`ân`ı lahn oğur. (6b/7)*

2.1.2. -(A/U)r

Bu geniş zaman ortacının kullanımı metnimizde şu şekillerde karşımıza çıkmaktadır:

a. İlgeç öbeğinde ad unsuru olarak:

- *Hurûfi bir birine karşıdurmaya, incü dizer gibi dize. (11b/7)*
- *Allâh tebâreke ve te`âlâ görür gibidür. (24b/10)*

b. Alışkanlık ifadesi veren birleşik eylemlerde ad unsuru olarak:

- *Kelime-i tevâidede nefyile işbât arasında tâlî ma`nâ bulur olsa dağı kaçdıla vakf eylese müşkildür, haşâdur. (77b/6)*

2.2. Görülen Geçmiş Zaman Ortacı: -dUK / -dIK

Eski Türkçeden beri en yaygın kullanılan ortaç eklerinden biridir. “Hem isimsi, hem de sıfatı kullanım alanında çoğunlukla iyelik ulamı içerisinde işler. Nesne ya da nitelik imgesinde gösterilen eylemin (1) geçmiş veya (2) şimdiki zamanda gerçekleştiğini bildirir.” (Deniz Yılmaz, 2009, 73). Ekin ünsüzü, sürekli ötümsüz olduğu için ünsüz uyumunu ihlal eder. Dudak uyumu bakımından ekte bir birlik yoktur. Ekin ünlüsü genellikle yuvarlak iken *ol-* eylemi ile düz-dar olarak (oldığı) kullanılmıştır. Metinde geçen örnekleri işlevleriyle birlikte şu şekildedir:

a. İyelikli çekimi ile cümlede özne görevinde bulunur:

- *Ya`nî emir-i vücüb didügi farz dimekdür. (4a/1)*

b. *içün* ilgecinin ekleşmiş şekilleriyle kullanılarak cümlede belirteç tümleci görevinde bulunur:

- *Kurb-ı mahrec oldığüçün teşdîd bedel virdiler. (10a/10, 28a/4 35a/3, 36b/3, 59a/1)*
- *Bir teşdîdi terk itdükleriçün kâfir oldılar. (29b/11)*
- *Qur`ân`a meşğül olmışam helâk olurum dir, meşğül oldığüçün necât buldum didi. (18a/9)*

c. İsim tamlamasında tamlayan unsur olarak karşımıza çıkar:

- *Ammâ hâlet-i vaşında mîme fetâ virdüklerinün sebebi budur ki ismu`llâhi tefhîm olsun deyü fetâ virdiler. (35b/2)*

d. Sıfat tamlamasında tamlayan unsur olarak görülür:

- *Ammâ vefât itdügi yıl iki kez `arz eyledi. (22a/2)*

e. İlgeç öbeğinde ad unsuru olarak bulunur:

- *Ve hem ancılayın Qur`ân dağı la`net ider lahn oğıyana ya`nî namaz yağılış kılına la`net itdügi gibi. (35b/2)*

2.3. Gelecek Zaman Ortacı: -ecek

Bu ek tarihî metinlerimizde Kıpçak Türkçesi döneminden itibaren görülmeye başlamıştır. Eklendiği eyleme gelecek zaman anlamı veren ortaç ekleri içinde en işlek olanıdır (Bayraktar, 2004, 100). Türkiye Türkçesinin tarihî gelişimi içerisinde Eski Anadolu Türkçesi döneminden itibaren kullanılmıştır. Metinde bir kez geçen bu ek, sıfat tamlamasında sıfat unsurunu oluşturmuştur:

- *Vakf didiğümüz oldur kim tenvîni ve i`râbı tağyir idüp giderecek yerdür. (64b/5)*

3. Ulaçlar (Zarf-Fiiller)

Ulaçlar, kişi ve zaman kavramına bağlanmadan eyleme bazı ekler getirilerek oluşturulan kelime kategorileridir. Cümlede genellikle belirteç tümleci olarak bulunurlar ya da yardımcı eylemlerle birlikte kullanılarak birleşik eylemler oluştururlar (Bayraktar, 2004, 137). Ulaçların genellikle “esas eylemle bağıntıda bulunan ikincil eylemi ileten bitimsiz fiil şekli” olarak tanımlanmasına karşılık “herhangi bir olaya eşlik eden belirteç” ya da “ulacın temsil ettiği eylemin, konuşan tarafından belirteç imgesinde gösterilmesi” (Deniz Yılmaz, 2009, 88) biçimindeki tanımlarında esas eylemin konumuyla eşdeğer tutulduğu görülmektedir. Bu da Türkçe ifade yapısında ulaçların ne denli önemli olduğunu

göstermesi bakımından kayda değerdir. Metinde geçen ulaç ekleri kurdukları anlam ilgilerine bağlı olarak aşağıda sıralanmıştır:

3.1. Durum Bildirenler

3.1.1. -A

Metinde bu ekin iki örneği vardır. Birincisinde eyleme gelerek cümlede durum bildiren bir ulaç meydana getirmiş, ikincisinde ise temel eylemden sonra gelerek yardımcı eylemle birlikte birleşik eylem (yeterlik) oluşturmuştur. Günümüz Türkçesinde birinci işleviyle sadece ikilemelerde karşımıza çıkan bu ekin metnimizde bir sözcükte geçmesi, ekin yavaş yavaş kullanımdan düşmeye başladığını göstermektedir:

- *Ve dahı emîri'l-mü'minîn 'Osmân razıya'llâhu 'anhu Kur'an'ı dâyim **bağa** okurdu. Yârenleri eyitdiler kim: Niçün **bağa** okursın, Kur'an hod ezberindedür didiler. 'Osmân Razıya'llâhu 'Anhu eyitdi: Rabb'üm menşurdur ya'nî niçün **bağa** okumayam did.i Ma'-hazâ **bağa** okumağ Allâh tebâreke ve te'âlâ görür gibidür. (24b/6, 24b/7, 24b/9)*
- *Halâyıklar muhtâc olıcağ Kur'an gele, ehline yahşı şüretile eyide ki beni bildüğmi deye **tâlî idebilmedüm** Kur'an deye. (13b/6)*

3.1.2. -yü

Metinde bir yerde geçmektedir. -(y)A ulacıyla aynı işleve sahiptir. Dudak uyumuna girmeyen bu ekin metnimizdeki örneği şu şekildedir:

- *Ammâ hâlet-i vaşında mîme fetâ virdüklerinüñ sebebi budur ki ismu'llâhi tefhîm olsun **deyü** fetâ virdiler. (35b/3)*

3.1.3. -mİşçA

-mİş ortaç eki ile -çA eşitlik durumu ekinin birleşiminden¹ meydana gelen bu ek, üzerine geldiği eyleme -mİş gibi anlamı katar. Bu hâliyle günümüz yazı dilinde kullanılmayan bu ek metnimizde bir yerde, arka arkaya sıralan cümlelerde geçmektedir:

- *Ba'zî hadîşde gelür: Enes İbn-i Mâlik radıya'llâhu 'anhu rivâyet ider Peyğâmbere'den şalla'llâhu'aleyhi ve sellem. Ya'nî her kimse kim oğlını okumağa virse veyâ kendü okusa veyâ öğretse Allâh tebâreke ve te'âlâ ol kişiye on biñ kez Ka'be'ye **varmuşça** şevâb vire-ler ve on biñ 'umre **kılmışça** şevâb vire ve on biñ Müsülmânlar **âzâd itmışçe** şevâb vire ve on biñ kerre gazâyâ **varmuşça** şevâb vire ve on biñ Müsülmânlar açın **toyurmuşça** şevâb vire. (14b/6-10).*

3.2. Zaman Bildirenler

3.2.1. -(y)IcAK

Bugünkü yazı dilimizde kullanılmayan bir ulaç ekidir. -(y)IncA ulacının işlevindedir. Ekin ilk ünlüsünün sürekli düz-dar (I) olması dolayısıyla dudak uyumunu ihlal etmektedir. Metindeki örnekleri şunlardır:

- *Kaçan ki Peyğâmbere 'aleyhi's-selâm Kur'an'ı **okuyıcağ** işidenler harfîni saylar şayarlardı. (3b/3)*
- *Ya'nî bâyı tahfîf ide tâ katında, ya'nî yumşaq ide, katı-rağ itmeye, **katırağ idicek** şağır olur. (9b/8)*
- *Ya'nî dürüst **okuyıcağ** şevâblar müstahâğ olur. (20b/2)*
- *Ya'nî zâluñ noqtasın **komayıcağ** dâl olur. (21a/4)*
- *Ammâ kâriye gerekdür kim her bir harfî **telaffuz idicek** lafzı nâzük 'Arab lafzı gibi ide. (63a/2)*
- *Allâhu tebâreke ve te'âlâ besmelevi **indiricek** heybetile indürdi. (80a/2)*

3.2.2. -dıkda

-dIK ortaç eki ile -dA bulunma ekinin birleşmesinden meydana gelmiş bir ulaç ekidir. Ölçünlü Türkiye Türkçesindeki -DXğXndA ulacıyla aynı işlevdedir. -dığ zaman anlamıyla yüklemle meydana geldiği zamanı verir. Metnimizde ekin tek örneği vardır ve bu örnekte de dudak uyumuna girmiştir:

- *Vağfi idüp **başladıkda** olaydı. (77b/4)*

3.2.3. -yIncA

Eklendiği eylemlere -dığ zaman anlamını katar. Eski Türkçede -GInçA biçiminde olan ekin birleşik ulaç görünümünde olduğu bellidir. -(y)IcAK ekine göre daha seyrek. Bu da ekin yeni yeni yaygınlaşmaya başladığını göstermektedir. Metindeki örnekleri şunlardır:

¹ Gürer Gülsevin, bu tip yapıları şöyle tanımlamaktadır: "Aslen zarf-fiil olarak doğmamış ekler ile eklerin ve/veya edatların düzenli ve kurallı bir biçimde birleşip fiillere ulanarak geçici zarf oluşturduğu yapılara quasi gerundium (birleşik zarf-fiil) denir." (Gülsevin, 2000, 122-143). Metnimizde *mişden sonra*, *-dUKdAn sonra*, *-dıkda*, *-mİşçA* gibi birleşik ulaçlar bulunmaktadır.

- *Amma bu didüklerimiz ri'āyet olmaz hattā tālī lafzın i' bāretin be-gāyet nāzük-ligile **şaklamayınca**.* (44a/9)
- *Ve daḥı Qur'an ol kıldan ayrılmaya ol kişi uçmağa **girmeyince**.* (15a/3)

3.2.4. -dUKdAn şoğra

Bu şekil; -dUK ulaç eki, -dAn ayrılma durumu eki ve şoğra ilgecinin birleşmesiyle meydana gelmiştir. Zaman bakımından temel eylemdeki hareketin kendinden sonra gerçekleştiğini bildiren bir ulaç türüdür (Korkmaz, 2007, 1030). Metindeki kullanımları şunlardır:

- *Ve daḥı **şahādet itdügümüzden şoğra** kim Muhammed Muştafā şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem Allāh'ıñ kıldur hem resülidür ve daḥı Allāh tebāreke ve te'ālā ol Muhammed Muştafā'yı şarīk-ı sedād ve şevāb üzerine viripdür.* (2a/2)
- *Niteki İmām-ı Nefer rahmetu'llāhi 'aleyhi mecmū'i 'alūmı teḥīl **kılduğdan şoğra** iki yıl tilāvet-i Qur'an'a meşgūl oldı.* (17b/9)

3.2.5. -mişden şoğra

-dUkdAn şoğra şekliyle aynı işlevdedir. -mİş ortaç eki, -dAn ayrılma hâli eki ve şoğra ilgecinin birleşiminden oluşmuştur. Metnimizde bir yerde geçmektedir:

- *Ammā Haşş rahimehumu'llāh bir yerde sekte **itmışden şoğra** dir.* (33b/4)

3.2.6. +ken

İçerisinde durum ifadesi de barındıran bir zaman ulacıdır. +ken ulaç eki esas olarak i- eylemine özgüdür. Zamanla i- yardımcı eyleminin düşmesiyle ekleşme eğilimi göstermiştir. Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde daha çok geniş zaman ortacıyla birlikte eylemlere eklendiği tespit edilmiştir (Özmen, 2014, 36-39). Metindeki kullanımların tamamı da bu yöndedir:

- *Bu şuşa beşzer ki bir kimse **namāz kılurken** ta'dīl-i erkān itmese ya'nī ruḳū'ların secdelerin yerlü yerince itmese evediyıla itse ol namāz kılana la'net ider.* (4a/10)
- *Tertil oldur ki tālī Qur'an'ı **oğurken** evmeye.* (6b/3)
- *Tālī Qur'an'ı **oğurken** vakf-ı lāzım bilmek farzdur.* (71b/7)
- *Resül ḥazreti buyurur eydür bir kimse mü'ezzin **beklerken** yā 'ilim yā Qur'an oğunurken gelecti itse qorqu vardır.* (23a/4)
- *Resül ḥazreti buyurur eydür bir kimse mü'ezzin beklerken yā 'ilim yā Qur'an **oğunurken** gelecti itse qorqu vardır.* (23a/5)
- *Kaçan Allah tebāreke ve te'ālā Muhammed 'itāb idicek girü kalan ḥalk kanda kaldı kim Qur'an **yazarken** ḥarf eksük ola veyā kelime eksük ola müşkildür.* (21a/6)
- *Ammā meşāyihler rahimehumu'llāh **dirken** ihtiyāt idüp illallāh dirler.* (78b/8).

3.3. Bağlama İşlevinde Olanlar

3.3.1. -(y)Up

En çok kullanılan ulaç eklerinden biridir. Üzerine geldiği eylemi yükleme bağlar. Bağlama işlevinin yanında eklendiği eyleme tarz anlamı da katabilir. Eski Türkçede ünlüyle biten eylemlere yardımcı ünsüz almadan bağlanır: *Ança tip tabgaç kaganka yağı bolmuş.* Eski Anadolu Türkçesinden itibaren bağlanma ünlüsü eke dâhil olmuş, ünlüyle biten fiillere -y yardımcı ünsüzüyle bağlanmıştır (Bayraktar, 2004, 138-145). Metnimizde dudak uyumuna girdiği örnekler vardır (oğuyup, dutup). -(y)Up ulacının metindeki örnekleri şunlardır:

- *Ammā bilgīl kim Qur'an'ı tecvīdile **oğuyup** ve müdāvetem itmek efḍal-i 'ameldür.* (12b/5)
- *Qur'an'ı tecvīdile **oğuyup** ve anuñ ḥükmile 'amel idüp ḥazretüñde maḳbül olmuş-lardan kılasın.* (25a/10)
- *Qur'an'ı tecvīdile oğuyup ve anuñ ḥükmile 'amel idüp ḥazretüñde maḳbül olmuş-lardan kılasın.* (25a/10)
- *Qur'an yañlış **oğuyup** ḥorlamış olur.* (62b/3)
- *Qur'an'ı laḥn okurlar, **ziyāde noḳşān idüp** ḥatā iderler.*
- ***Ḳulaḳ dutup** dikildiler.* (80a/7)
- *Qur'an'ı bu resme oğuyanları dünyāda ve āḥiretde **mükerrem ve mu'azzam ve müşerref kılup** uçmaḳ ḥulleleriyle ḥil'at-laya.* (101a/7)

3.3.2. -uban

-(y)Up ulaç ekinin genişletilmiş şeklidir. Eski Anadolu Türkçesi döneminde çokça kullanılan bu ek metnimizde bir eylemde geçmektedir. Günümüz Türkçesinde ise kullanımdan düşmüştür:

- *Anuñçun kim ol yālaruñ mā-ḳablinüñ hareketin tizrek geçmese **işbā' oluban**.* 11a/10)

3.3.3. -meden

Anlam bakımından *-(y)İp/- (y)Up* ulacının olumsuzudur. Dolayısıyla olumlu yapıdaki eylemler üzerine gelir.² Metinde bir yerde geçmektedir:

➤ *Ammā lā ilāhe illallāh dūmeden aqsırsa yā geñirse nesne olmaya. (77b/8)*

3.3.4. -medin

Anlam bakımından *-(y)İp/- (y)Up* ulacının olumsuzudur. Orhon yazıtlarında ekin *-mAtI* ve *-mAtIn* şekillerine rastlanmıştır (Bayraktar, 2004, 190-191; Korkmaz, 2005, 151-159). Metnimizde bir yerde geçen bu ulaç ekinin işlevi, iki eylemi birbirine bağlamaktır:

➤ *Tecvīd ‘ilmin bilmedin Kur ‘ān pāre pāre ideler, ħor zelil ideler. (7a/5)*

Sonuç

KT, Eski Anadolu Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında bir geçiş dönemi niteliği taşıyan Klasik Osmanlı Türkçesi dönemi eseri olarak bu geçiş döneminin izlerini bünyesinde barındırmaktadır. Eserde bir yandan eski şekiller sürerken bir yandan da yeni şekiller ortaya çıkmış, eski şekillerden bir kısmı da seyrekleşmiş ya da ortadan kalmıştır. Tüm bu durumlar eylemsilerin seslik ve biçimlik özelliklerinden anlaşılmaktadır. KT'nin, eylemsiler çerçevesinde sergilediği genel görünüm maddeler hâlinde şöyle sıralanabilir:

- *-mAK* eylemliğinin yanında *-mAKI/K* eylemliği de güçlü bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Bu yönüyle Eski Anadolu Türkçesiyle bir koşutluk bulunmaktadır. *-mAK* biçiminden geliştiği anlaşılan *-mA* eylemliği metinde geçmemektedir.
- Bir örnekte karşılaşılan *-ş* eylemliği kalıcı ad yapma işleviyle kullanılmıştır.
- *-dUK* ortacının *ol-* eylemiyle düz ünlülü kullanımı *tersine uyumsuzluk* (Özkan, 2017, 200) örneği olarak göze çarpmaktadır.
- Gelecek zaman ortacı olarak *-(y)AcAK* ekinin kullanılmaya başlandığı görülmektedir.
- Bugün kullanılmayan *-mİşCA*, *-mİşdAn* *şoñra*, *-dUKdA* gibi birleşik ulaçlar, metinde de seyrek bir kullanıma sahiptir.
- Eski Anadolu Türkçesinde *-(DncA* işleviyle sık kullanılan *-(y)IcAK* ulacı varlığını sürdürmekle birlikte *-(DncA* ulacının da yaygınlaşmaya başladığını söylemek mümkündür.
- Bugün kullanılmayan bağlama işlevindeki *-(y)Ubañ* ve *-mAdIn* ulaçlarının seyrek kullanımı, bu ulaçların yavaş yavaş kullanımdan düşmeye başladığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmed Bin Mustafa (1668). *Kitābu Tecvīd Fī Kelām-ı Kur‘ān-ı-Mecīd*, Çeviren: Seyyid Muhammed, Manisa İl Halk Kütüphanesi Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu, 45 Ak Ze 75/1.
- Atabay, Neşe vd. (ts.). *Sözcük Türleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bayraktar, Nesrin (2004). *Türkçede Fiilimsiler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Deniz Yılmaz, Özlem (2009). *Türkiye Türkçesinde Eylemsi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Devellioğlu, Ferit (2004). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Eraslan, Kemal (1980). *Eski Türkçede İsim-Fiiller*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Gülsevin, Gürer (2000). Türkiye Türkçesinde Birleşik Zarf-Fiiller. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 5, s.122-143.
- Gümüş, İnan (2013). *Kitābu Tecvīd Fī Kelām-ı Kur‘ān-ı-Mecīd [Giriş-İnceleme(Fiiller)-Metin-Seçmeli Sözlük-Tıpkıbasım]*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Gümüş, İnan (2017). *Kitābu Tecvīd Fī Kelām-ı Kur‘ān-ı-Mecīd Adlı Eserde Yer Alan Eylemlerin Yapı Bakımından Değerlendirilmesi*, *ASOS JOURNAL Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 51, s. 502-516.
- Korkmaz, Zeynep (2007). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2005). Türkiye Türkçesindeki *-madan / -meden < -madın / -medin* Zarf-Fiil (Gerundium) Ekinin Yapısı Üzerine. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 151-159.
- Özkan, Abdurrahman (2017). Tersine Uyumsuzluk. *Türk Dil Bilgisi Toplantıları - 2 Türkiye Türkçesi Ses ve Şekil Bilgisi Bildiriler (31 Ekim-1 Kasım 2014)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 185-205.
- Özmen, Mehmet (2014). *Türkçede -Ken Zarf-Fiili*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- <http://lugatim.com/s/tecvit> (Erişim Tarihi: 04.09.2020).
- <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/et-tecr%C3%AE-d-f%C3%AE-irabikel%C3%AE-metittevh%C3%AE-d/28090> (Erişim Tarihi: 04.09.2020).

² Zeynep Korkmaz *-mAdAn* şeklinin, ekin sonundaki *-dın/-din* ögesinin ayrılma durumu eki *-dın/-din* şekliyle karıştırılması sonucunda oluştuğunu (Korkmaz, 2005, 151-159) belirtir.